بینن ب شـــەرح ســـەودا کن

نائیّـــتـــە بەر قـــەلەمێ

بەحـــران ئەر ب مـــیـــدادکن

مـــەلا: نەســـرین و گـــول تەبەقـــەک

ســـەحـــەر ژ باغێ گـــولان

ژ نەســـتـــەران وەرەقـــەک

بەســـە مـــە ســـاحـــیب دلان

عـــوروفـــخـــواهی ســـەبەقـــەک

چێـــتـــر ژ ســـەد ســـیـــجـــلان

فـــەقێ: ئەحـــســـەن ژ نەو ســـەبەقـــان

قـــەلەم ژ قـــەند و نەباتێ

ل ســـەحـــیـــفـــا وەرەقـــان

درێـــژن ئاڤـــا حـــەیـــاتێ

دەست ب دەست ژ تەبەقـــان

مـــەلەک تێنە جـــەنـــناتێ

مـــەلا: نەفـــەســـا تە ژ عـــەنبـــەرە

زەباد و مـــیـــسک درێـــژن

چ شـــاخێ نەی شـــەککەرە

نـەبـات و قـــەنـد درێـــژن

نوقـــتـــا تە خـــوە گـــەوهەرە

ســـەد بـار گـــەوهەر درێـــژن

فـــەقێ: گـــولم د دەســـتی خـــاران

ب ئیـــســـمێ (مـــوحـــەممەد) ناڤـم

بـولـبـــولـم د گـــولـزاران

ژ عـــیـــشـــقێ لەو زەر باڤـم

د رەمـــزا مـــیـــهـــرداران

تـــو رۆژی ئـــەز هـــەتـــاڤـــم

مـــەلا: دوورم ژ گـــولێـن ب خـــوناڤ

لەو زەر شـــوبـهـــەتی بـهـم

ســـووسنا عـــرق ژ گـــولاڤ

د فـــورقـــەتێ دبـژهـم

ژ مـــیـــهـــرداران تەڤـــاڤ

تـو هـەتـاڤـی ئـەز ســـهـم

هەردوو شاعیر بەدەربڕین و خستنەڕوو سۆزێکی قوول و خۆشەویستییێکی بێ سنوور بەرامبەر بەیەکتری دەنوێن و بەم دێڕانە دوایی بەدیالۆجە شیعرییە بەرزەکەیان دێن.

فـــەقێ: بریندارێ عـــیـــشـــقـــێـــمـــە

دوورم ژ ســـهـــا بـهـــان

دزانن مـــەدداحێ کـــێـــمـــە

د هـەزار و یـەک و ســـهـــان

(١٠٣١ھ)

ســـەناخـــوانێ (مـــەلێ) مـــە

ل هەمـــوو عـــەرد و جـــهـــان

مـــەلا: چەندی کـــو د گـــەڕهـم

دکـــێـــشم ســـەبر و حـــیـــرێ

شـــوبـهـــەتی چەنگ و ژەهـم

هـەلاکـم ژ دەربـا تـیـــرێ

ســـەناخـــوانێ (فـــەقـــە)هـم

ئـیـــرۆکـــە د جـــزیـرێ

مەلای جزیری بەهەردوو بەرهەمە دیالۆجە شیعرییەکەی «دیالۆجی لەگەڵ میری بۆتان» و «دیالۆجی لەگەڵ فەقێ تەیران» کەلێنێکی یەکجار گرنگی لە مێژووی ئەدەبی کوردی پڕ کردۆتەوە، ناوەڕۆکی جیاوازی هەڵبژاردووە بۆ دیالۆجەکان، ئەوەی لەگەڵ فەقێ تەیران ڕەنگدانەوەی لایەنی خەیاڵی سۆفیزمە بێ پایانەکەی هەردووکیانە، کۆن نابێ لەبەر ئەوە لەسەر زاری خوێنەری کورد ناکەوێ و هەمیشە زیندووە.

***

مەلای جزیری یەکەمین کەس نییە لە کوردستانی باکووردا شیعری بەرزی بەزمانی کوردی داهێنابێ، بەڵکو یەکێکە لە سێ کوچکەکە، دوانەکەی دیکەیان عەلی هەریری (١٥٣٠ - ١٦٠٠) و فەقێ تەیران (١٥٦٣ - ١٦٤١)ن. ئەم سێ شاعیرە ژیانی شیعرایەتییان کەوتۆتە نیوەی دووەمی سەدەی شازدەم و نیوەی یەکەمی سەدەی حەڤدەم. عەلی هەریری شیعری کەمە، زانیاری لەبابەت ژیانیەوە کەمترە، هەرچی فەقێ تەیرانیشە وەک شاعیرێکی گەورە و خاوەن قوتابخانەییێکی تایبەتی دامەزرێنەری لایەنی شیعری میللییە لە ئەدەبی کوردیدا، لەلایەنی هونەرییەوە دەچێتەوە سەر جەوهەرەکانی خۆماڵی بەتایبەتی

لەڕووی کێش و قافیە و ڕیتم و زمان و تەعبیرەوە لەبەر ئەوە مەلای جزیری بەداهێنەرێکی گەورە دادەنرێ چونکە لە ڕووی ڕوخسارەوە شیعری ئیسلامەوی هێناوەتە ناو ئەدەبی کوردییەوە بەکێشی عەرووز و یەکێتی قافیە و ڕەوانبێژی تایبەت بەو شیعرانەی بەئیسلامەوی ناویان دەبەین. ئینجا بابەتەکانی شیعر غەزەل و قەسیدە و چوارین و موستەزاد و تەرجیع بەند و هەموو بابەتەکانی دیکە.

لەڕووی ناوەرۆکیشەوە مەلای جزیری داهێنەر موناجات و نەعت و وەسف و پێداهەڵدان بوو، لەمانە لەهەموویان گرنگتر ئەدەبی سۆفیزمە ئەمەیان بەڕوونی لە بەرهەمە داهێنراوەکانی مەلای جزیری بەرچاو دەکەون، بەمە دەبێتە شاعیرێک لە شاعیرە هەرە گەورەکانی نەتەوەی کورد.

خانی

بەشی سێزدەم

خانی

١٦٥٠ - ١٧٠٧

مێژووی ژیان

شاعیر و ڕۆشنبیری گەورەی کورد خانی ناوی ئەحمەد بووە، کوڕی ئەلیاس کوڕی ڕۆستەم نازناوی شیعری لە هۆزی «خانیان» وەرگرتووە. بەشێکی ئەم هۆزە لە دەوروبەری ناوچەی بۆتان بوون، بەڵام بنەماڵەی شاعیر باریان کردووە بۆ شاری بایەزید.

ئەحمەدی خانی لە ساڵی ١٦٥٠ لە شاری بایەزید لەدایک بووە. وەک لە سەرچاوەکانی ژیان و کردەوە ئەدەبییەکانی شاعیر دەردەکەوێ باب و باپیرانی لە ڕووی داراییەوە ژیانیان ئاسان بووە و بە بەختیاری ژیاون.

مەڵبەندی ڕۆشنبیری لەو سەردەمانەدا حوجرەی مزگەوت بووە، شوێنێکی وەکو بایەزید مزگەوتی گەورە و جێگەی خوێندنی بەرچاوی لێ بووە. ئەحمەدی منداڵ لە یەکێ لە حوجرەی ئەم مزگەوتانە کە مزگەوتی مرادییەیە دەخرێتە بەر خوێندن. پرۆگرامەکانی خوێندنی بەرایی و ناوەندی لە بایەزید دەگەیەنێتە ئەنجام، ئینجا وەکو ڕەوشتێکی کوردەواری لە قۆناغی خوێندنی سوختەییدا ڕوو دەکاتە ئەو شارانەی مزگەوت و حوجرەی بەناوبانگیان لێ بووە و زانایانی ئایینی زیرەک و ناودار وانەیان تێدا وتووتەوە. لەمانە لە شارانی وەکو ئورفە و ئەخلات و بدلیس لای زانا گەورەکان زانستیی ئایینی وەرگرتووە.

لە دوای ئەم گەشت و گەڕانەی فەقێیەتیدا ڕووی کردۆتەوە بایەزیدی زێدی لەدایکبوونی، لە پاش ماوەیێک بەرەو شاری جزیرە چووە و خوێندنی لەوێ تەواوکردووە و ئیجازەی دوازدە عیلمی مەلایەتی بەپێی بەرنامەی خوێندنی ناو کوردایەتی وەرگرتووە.

لەپاش تەواوکردنی خوێندن مامۆستایی هەڵبژاردووە وەک پیشەیێک، ئیتر بووە بەمامۆستا لەیەکێ لە مزگەوتەکانی شاری بایەزید، ئەمڕۆ مزگەوتی دۆغۆ بایەزید (Dogu Bayezit)ی پێدەڵێن. ئەوەی لێرەدا سەرنج ڕادەکێشێ ئەوەیە هەستی کوردایەتی وا شاعیری هاندابوو بەپێچەوانەی مەلایانی ئەو ڕۆژگارە لەسەر دەرگای ئەو مزگەوتەی وانەی تێدا دەوتەوە ناوی مزگەوتەکە لە پاڵ زمانی عەرەبی و فارسی و تورکی عوسمانی بەزمانی کوردیش بنووسێ.

خانی وەک مامۆستایێک وانەی لە حوجرەی مزگەوت بەزمانی کوردی بەمنداڵانی کوردی وتۆتەوە، بۆ ئەم ئامانجە «فەرهەنگی نووبهار»ی بەعەرەبی و کوردی نووسیوەتەوە بۆ ئەوەی شاگردانی حوجرە فێری زمانی عەرەبی ببن. لەپاش کۆچی دوایی شاعیر یەکێ لە قوتابییەکانی ناوی ئیسماعیل بووە بۆ ماوەی بیست ساڵ لەجێی مامۆستای دانیشتووە و وانەی ئایینی وتۆتەوە، بۆ ئەوەی جێی مامۆستای کوێر نەبێتەوە.

وەک لەو زانیارییانە دەردەکەوێ کە لەبەر دەستماندان، شاعیری ئەم ماوەیەمان ئەحمەدی خانی هەموو ژیانی بۆ خوێندەواری و بڵاوکردنەوەی ڕۆشنبیری و هۆشیاریی سیاسی خەرج کردووە لە کۆمەڵی کوردەواریدا. ئەمە دوو لایەنی ڕووناکی بووە، یەکەمیان بەرهەمهێنانی داهێنانی ئەدەبی، واتە شیعری، دووەمیان فێرکردن و پێگەیاندنی منداڵان و لاوی کورد لە ڕووی خوێندەوارییەوە.

شاعیر لە مەڵبەندی لەدایکبوونی، شاری بایەزید، لە ساڵی ١٧٠٧م کۆچی دوایی کردووە و هەر لەوێش نێژراوە. ئەو زانیارییانەی لە ناوەوەن ئەم مێژووە بەڕاست دەزانن، جگە لەمە بەڵگەیێکی تریشمان بەدەستەوەیە، پشتگیری ئەم ڕایە دەکا ئەویش ڕستەی عەرەبی «طار خانی الی وبه» کە بۆ مردنی شاعیر دانراوە بەحسێبی ئەبجەد دەکاتە ساڵی (١١١٩ھ)، ئەم ساڵە بەرامبەر بەساڵی ١٧٠٧ی مەسیحییە، یا ڕاستتر کەوتۆتە نێوان هەردوو ساڵی (١٧٠٧ و ١٧٠٨)ی مەسیحییەوە.

دیوانی خانی

تا دوای جەنگی دووەمی گێتی و ناوەڕاستی سەدەی بیستەم خانی تەنیا بەشاعیری «مەم و زین» و «نووبهاری بچووکان» و «عەقیدا ئیمانێ» ناسرابوو، بەتایبەتی لە کوردستانی ئێران و عێراقدا، ئەگەر لە دەسنووسدا شیعری هەبووبێ و لە ڕۆژنامەی «ژین»ی ئەستەمبوولیش هەندێکی بڵاوکرابێتەوە، خەڵکی ئاگاداریێکی ئەوتۆیان لە شیعرەکانیدا نەبووە، لەبەر ئەوە تەنیا حسێبی «مەم و زین»ی بۆ دەکرا و بەشاعیرێکی گەورە لەقەڵەم دەدرا.

بێگومان لەو سەردەمانەدا ڕۆشنبیرانی کورد هەندێ موبالەغەیان لە شاعیریەتی خانی دا دەکرد، هۆی ئەمە ئەوەبوو لە دیباجەی «مەم و زین»دا خانی جۆرە کوردایەتییێکی سەردەمی خۆی بەشێوەیێک کردووە وەکو شاعیرێکی گەورە بکەوێتە ڕوو. بەڵام لەو کاتەوە کە کۆمەڵە غەزەل و قەسیدەکانی سەر بەقوتابخانەی عەلی هەریری و مەلای جزیری لە کوردستانی سەروودا کەوتنە ناوەوە، هیچ گومانێک لەوەدا نەما کە شاعیرییەتی خانی تەنیا لە «مەم و زین»دا ناکەوێتە ڕوو، بەڵکو غەزەل و قەسیدەکانی لە پلەیێکی جوانکاری کلاسیکی ئەوتۆ دان ئەحمەدی خانی دەخەنە پاڵ شاعیرە کلاسیکییە هەرە گەورەکانی ئەدەبی کوردی. بەڕاستی دیاردەیێکی ماقووڵ و بەجێ نەبوو شاعیرێکی وەکو خانی خاوەنی «مەم و زین» بێ و غەزەل و قەسیدەی مەلای جزیری ئامێزی نەبێ.

ئەم تەلیسمەی شیعری ئەحمەدی خانی لە ساڵی ١٩٦١ لەسەر لاپەڕەکانی کۆواری زانستی ڕۆژهەڵاتناسی ئەکادیمیەی زانستی لە شاری سانت پیترسبورگ کرایەوە. ئەمە بۆ یەکەمین جار بوو کوردناسی ئەوروپا ئاشنایەتی لەگەڵ غەزەل و قەسیدەکانی خانی پەیدا کرد. لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەمەوە لەناو لاپەڕەی ئەو دەسنووسانەی ئەلیکساندر ژابا دەستی خستبوون و کۆمەڵێک غەزەل و قەسیدەی خانی پارێزرابوون. کارگەری ئامۆژگای ڕۆژهەڵاتناسی مارگریت ڕوودێنکۆ ماوەیێک خەریکی ئەو شیعرانە بوو لە پاشانا حەوت پارچە لە غەزەل و قەسیدەی دەسنووسەکانی لە «کۆواری نەتەوەکانی ئاسیا و ئەفریقا» (ژمارە ٣، ساڵی ١٩٦١)ی بڵاوکردەوە. تێکستی شیعرەکان بەتیپی لاتینی و وەرگێڕانی بەزمانی ڕووسی بڵاوکرانەوە، ئەوەی جێگەی سەرنج ڕاکێشانە لەم لایەنەوە ئەوەیە نرخی

وتارەکە لەوەدایە کە کوردی ئاشناکرد بەو بەرهەمە گرنگەی خانی کە تا ئەو کاتە نەناسراو بوو، ئەگینا وەرگێڕانە ڕووسییەکەی باش نییە، چونکە لەگەڵێ لە مانای شیعرەکان نەگەیشتبوو، جگە لەوەی دێڕی تەواو لەناو شیعرەکاندا بەدی دەکرێن خاوەن وتار تێیان نەگەیشتووە و ناچار بووە جێی وەرگێڕانە ڕووسییەکانیان بەبەتاڵی بەجێ بهێڵێ.

هەرچۆنێ بێ ئەمە بووە هۆی ئەوەی لەلای خۆشمان لە نیشتمان هەوڵ بدرێ بۆ دۆزینەوەی بەرهەمی دیکەی غەزەل و قەسیدەی خانی. لە ڕۆژگاری ئێستاماندا دیوانی ئەحمەدی خانی گەیشتۆتە قەوارەیێک دەتوانین شانازی پێوە بکەین و بەیەکێک لە شاعیرە کلاسیکییە گەورەکانمان دەژمێررێ.

بابەتی غەزەل بەمانای پارچە شیعر یا «شیعری لیریکی» لە سەردەمی ئەحمەدی خانیدا زیاتر پێشکەوت، چونکە ئەم جۆرە شیعرە پێوەندی بەرۆشنبیری کوردییەوە هەبوو و هەوڵی پێشکەوتنی دەدا، شیعرەکانی نموونەی ژیری و دانایی و نیشتمانپەروەری بوون، زانستی و زانیاری لەلای شاعیر مایەی پێشکەوتنی کۆمەڵ بوون.

خانی لە غەزەلەکانیدا کەمتر وشەی قورسی پڕ لە نهێنی بەکارهێناوە، بێگومان لە بنجدا مەبەسی لەمە بڵاوکردنەوەی خوێندەواری بووە لەناو کۆمەڵی کوردەواری بە زمانی کوردی، چونکە ئەو زمانە لەڕوو نەبووە، زیاتر بایەخ بەزمانانی عەرەبی و تورکی عوسمانی و فارسی دراوە، لەبەر ئەوەی ئەمانە زمانی ئایین و ئەو فەرمانڕەوایانە بوون کە دەسەڵاتیان بەدەستەوە بوو لە کوردستاندا.

شیعری دانایی

شەقڵی بیری قووڵی فەلسەفییانە و ئامۆژگاری پیری دنیادیتەی پڕ لە مانای دانایی لەو بڕە شیعرەی خانی کە لەبەر دەستمان دایە، ڕوون و ئاشکرایە.

لە پارچەیێکی پێنج دێڕە شیعریدا دەڵێ:

میرێ مەجلیس نەکەنت موتریبێ گوویا چ بکت
غونچەی خەندان نەبتن بولبولێ شەیدا چ بکت
نەینکا حوسنێ بتان لازمە ساحێب نەزەرەک
کەسێ بینا کو نەبت دلبەرێ زیبا چ بکت
بێ کەرەم ناچیتە تیپا عەدووان مەردێ شەجیع
تیغێ ئاهێختە بێ دەستی تەواناچ بکت
تالیبی عیلم و کەمال نەبتن قابیلێ فەیز
حیکمەت و تەربیەتا عالیمێ دانا چ بکت
تەبعێ (خانی) سەدەفا، گەوهەرێ عیرفانە وەلێ
مەتن خوانەک نەبتن ساحیبێ مەعنا چ بکت

لەم پارچە شیعرەدا خانی دوو دیاردە لە ژیانی ئادەمزاددا بەرامبەر بەیەکتری دادەنێ، ئەگەر یەکێکیان لە ناوەوە نەبێ ئەویتریشیان بوونی نابێ، بەڵام ئەو دیاردانەی شاعیر هەڵوێستی جوانکارین، ئەو شتانەن دەبنە هەوێنی داهێنانی شیعر و هونەرەکانی دیکەی جوانی. دیاردەکان ئەوەیە ئەگەر خۆشی نەگەیەننە گیانی میر ئەرکی گۆرانیبێژ بەفیڕۆ دەڕوا. شاعیر لەم پارچە شیعرەدا ئەگەری زۆرە، ئەگەر غونچەی پشکووتوو لە باغا نەبێ بلبلی شێتی دڵداری دەبێ چی بکا! ئاوێنەی جوانی جوانان لە ناوەوە نەبێ کەسی خاوەن بیر و هۆش چی بکا! ئەگەر کەسی چاو ساغ لە ناوەوە نەبێ، دلبەری جوان چی بکا! کەسی ئازا بێ لە خۆبوردن هەڵمەت بۆ سەر دوژمن نابا، چەک و سیلاح بێ دەستێکی بەتوانا چی بۆ دەکرێ! ئەگەر قوتابی عیلم و مەعریفەت توانای گۆڕان و پەرەسەندنی نەبێ دانایی و تەربیەتی زانای گەورە چی بکا!

لە دواییدا شاعیر لە مەدحی خۆیدا دەڵێ: شیعری خانی بەردی بەنرخ و گەوهەر و عیرفانە، بەڵام ئەگەر کەسێک نەبێ بیخوێنێتەوە و لە ماناکانی بگا، خاوەنی مانا واتا خانی خۆی چی بکا!

خانی شیعرێکی لەسەر شێوەی چوار خشتەکی داناوە، بریتییە لە پێنج بەند (پێنج چوار خشتەکی) قافیەی بەندەکان بەم جۆرەیە:

سێ دێڕی یەکەمی هەموو بەندێک لەسەر یەک قافیەیە (ا ا ا)، دێڕی چوارەم لەهەر پێنج بەنددا ئەویش لەسەر یەک قافیەیە (ا ا ا ا ا)، واتە بەندی یەکەم لە ڕووی قافیەوە (ا ا ا ا)یە، بەندەکانی دیکە (ا ا ا ب)یە. لە شیعرەکەدا خانی دەڵێ:

زاهیدێ خەلوەت نشین پابەندێ کرداری خوەیە
تاجیرێ ڕیحلەت گوزین در بەندێ دیناری خوەیە
عاشقێ دلبەر حەبین دل نارێ دلداری خویە
دا بزانی هەر کەسەک بێ شوبهە غەمخوارێ خوەیە
بێ عەمەل تو ژ کەس مەکە هیڤی عەتا و هیممەتێ
بێ غەرەز ناکێشتن قەت کەس ژ بو کەس زەحمەتێ
کەس نەهن قەت هەڵگرت بارێ تە ئەوبێ ئوجرەتێ
گەر چ عیسابت ئەوێ فیکرا کەروبارێ خوەیە
هوشیار بی دانەکی تو عومرێ خوە بێ حاسیل تەلەف
لەو کو ناکت فائیدە مال و گەنج و ئەولاد و خەلەف
ماجەرایا (خدری) دیوارێ یەتیما بوو سەلەف
ڤی زەمانی هەر کەسەک میعمارێ دیوارێ خوەیە
جا نەزەر کە عیبرەتێ پێلا کو واقیع بت سەواش

گەر نەبیتن ئیلتیفات و مووچە و دەبر و مەعاش
جندی یێ ڕمبازی فارس نادەتن جانی بەلاش
ساعەتا سەربازی یێ هیڤی ژ سەرداریٚ خوەیە
(خانی)یا زایع مەکە وەختێ خۆ ئەی نادان عەبەس
بێ تەلەب نابی ژ وەسلێ بەهرەمەند ئەی بولهەوەس
سانیعێ موتلەق کو نینە ئیحتیاجەک وی ب کەس
لوتف و ئیحسانا ژ وی دەرهەق تەلەبکارێ خوەیە

لەم شیعرەدا خانی لەسەر ئامۆژگارییە قووڵ و پڕ ماناکانی دەڕوا و ئەوە دەردەخا کە پێشکەوتن و هێنانەدی هیوا و ئامانجی گەل و ئاسایشی خەڵک و هێمنی کۆمەڵ پێوەندی بەکۆشش و هەوڵ و تەقەڵای تاکی کۆمەڵەوە هەیە، ئەمەیە مەدەنیەت دروست دەکا.

ئامۆژگاری گشتی کە وێنەی لە بنج و بناوانی کۆمەڵەکەوە وەرگرتووە ڕەنگە هەندێ سادە بێ و هەموو کەسێک بۆی بچێ، بەڵام ئەحمەدی خانی خستوویەتییە قالبێکی هونەری شیعری ئەوتۆوە وەکو داهێنانێکی شیعری بەرز دێتە بەرچاو. بەلای شاعیرەوە کاری ئادەمزاد لەسەر سوود و قازانجی کەسێتی وەستاوە بەڵام دیاردەیێکی کۆمەڵایەتییە بۆیە دەبێتە هۆی پێشکەوتن، ئەمە بەلای شاعیرەوە لە قاووغی تیۆرییەوە ناچێتە دەرەوە، لایە پراکتیکییەکەی گیروگرفتی دروست کردووە، هەموو شتێکی کۆمەڵ لەجێی خۆی نییە بۆیە دەکەوێتە گێتیی ڕەشبینییەوە بەلایەوە کۆمەڵ بەجۆرێک شێواوە، شێوان بووە بەدەستوور و نەشێوان لە قاعیدە دەردەچێ، ئیتر بەخۆی دەڵێ: ئەی نەزان و شێت وەختی خۆت بەفیڕۆ مەبەسەر، خراپییەکە دەستوورە و چاکییەکەی تۆ لە دەستوور دەرچوونە.

خانی لە قەسیدەیێکی دیکەیدا خۆی وەکو دانایێکی شارەزا لە گێتی سۆفیزم پیشان دەدا. ئەم قەسیدەیە زیاتر خانی وەکو شارەزایێک لە شەریعەت و تەریقەتدا دەخاتەڕوو، نەک داهێنانێکی شیعری بخولقێنێ لە شیعری عیرفانیدا وەکو ئەوانەی جەلالەدینی ڕۆمی و ئیبنولفاریز وتوویانە.

شاعیر قەسیدەکەی بەگێڕانەوەی حیکایەتی خەلق (خلق) دەست پێدەکا، لەلایەن کردگارەوە:

نەقاشێ ئەزەل ڕۆژا سەر لەوحەیێ ڕەنگیندا
پەرگاری د دەستان بۆ سەرسەفحە کو تەزییندا
تەزهیبێ دەڕ ئەفشان کر سەر لەوحێ کیتابا عیشق
ڕەسما ئەزەلێ کێشا نەقشێ خوە نوالیندا
دیباجە کو ئینشا کر، فەهرەستە کو ئیملا کر
جلدێ ژ عەناسیر بەست نەفخەک ب سەفالیندا
ئەرواح و مەلەک هاتن وەستان ل دەبستانێ

(لا علم لنا) گۆتن ئەبجەد ب خوە تەلقیندا
وان سادە ڕوخان مەشقێ عیشق کو تەمەننا کر
خەتتاتێ ژ (حسن الخط) سەر مەشقەکێ زێڕیندا
ما سوجدە تەنێ من بر بەر سووڕەتێ مەحبووبان
ئیبلیسی نەبر سوجدە لەو مایە د نەفریندا

وەکو لەم بڕە شیعرەدا بەڕوونی دەردەکەوێ خانی دروستکردن (خلق) تەنیا بەپێی بینینی شەریعەت نابینێ، بەڵکو سۆفیزمیش تێکەڵ بەو دەکا. بەڕاستی لەودەمەی باس لە کاری کردگار دەکا بۆ دروستکردنی گەردوون (بوون) لەگەڵ ئەودا دڵداری سۆفیزم بەکردەوەی کردگار دەزانێ.

لەکاتێکدا ئایین سەر نەنواندنی شەیتان بەرامبەر بەخودا چونکە ئەوی لە ئاگر دروست کردووە و ئادەمزادی لە خۆڵ دروست کردووە بەتاوانێکی گەورە دەزانێ، دەبینین خانی ئەمە تێکەڵ بەدڵداری سۆفیزم دەکا بەوەی کردگار کە لە مەشقی دروستکردنی جوانان بووەوە و ئەمانەبوون بەڕەمزی کردگار خۆی، ئێمە سوجدەمان بردە بەر ئەو جوانانە، بەڵام شەیتان سوجدەی نەبرد لەبەر ئەوە نەفرەتی لێ کرا.

شاعیر بەم دێڕانە کۆتایی بەقەسیدەکەی دێنێ:

ئەز چوومە دەرێ دێرێ من دی کو (روح اللە)
تەکرارێ مووسەووەر بۆ هەتتاکو نە هالیندا
وان جوملە (أنا الحق) گۆت من واحیدێ موتلەق گۆت
ساقی ب خۆ ئەز گرتم، جاما مەیێ نۆشیندا
من نۆشیی و سەر خوەش بووم (في الحال)ی موشەووەش بووم
ئەز چار و نەه و شەش بووم، من تەکیە ب بالیندا
هەر چ کومە بەر لێ کر هندی مە نەزەر لێ کر
من سەیرەک ل یەکێ کر، لەو رامە دل و دیندا
من دی هەمە یەک پرتە و ساری د مەزاهیردا
مومکین هەمە ژی پور بو ئەمما نە د تەمکیندا
ئەو بو ژ زولەیخائێ لەو دیتە د یووسفدا
مەجنوونی د لەیلائی فەرهادی د شیریندا
میسباحی ئەبەد من دی ئیرۆکە د قەندیلێ
کونجا ئەزەلێ من دی مەکنوون د گل و تیندا
مەعزوورە ئەگەر سۆفی بو مونکرێ مەحبووبان

گەر دێ چ تەسەوورِ کەت سیرِرِا کو د دوزیندا
شاهید بی تو ئەی زاهید مەحبووبە پەرستم ئەز
بێ شاهید و مەی نابم شێخێ مە ئەڤ ئایینداا
جانا ژ جەمالا تە ئەز دێ کو بکەم سەبرێ
شێخان و (أولو العرفان) جانێ خوّ د کالیندا
جانی ژ تە ئەی (خانی) جانان کو ب خوازیتن
ها نەقدە ل سەر خانی (في الحال)ی د مزگیندا

لەو شیعرانەدا خانی وەستایانە هەندێ هەڵوێست و ئێسکەی گێتی سۆفیزم دەدۆزێتەوە لەوانەیە هەندێکیان بەر گوێی خەڵکی کەوتبن و پێش خانی وترابن، بەڵام خانی بەرگێکی دووراوی دەستی خۆی بۆ دروست کردوون، ئەو بەرگە بەزمانی کوردییە پێش ئەو شاعیری کورد بۆی نەچووە، لەبەر ئەوە شیعرەکە بەوەسفێکی ڕازاوەیی کوردی دەکەوێتە بەرچاو.

هەندێ لە بەسەرهاتی دڵداری لە حیکایەتی نەتەوەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و قەفقاس و ئاسیای ناوەڕاست هی وەکو «یووسف و زولەیخا» و «لەیلا و مەجنوون» و «شیرین و فەرهاد» و هی دیکە خراونەتە سەر بەرهەمی ئەدەبی سۆفیزم، لەم پارچە شیعرەدا خانی هەرسێ چیرۆکە شیعرییەکەی بۆ یەک مەبەس بەکارهێناوە، ئەویش دڵداریی سۆفیزمییە، بەڵام ئەگەر لای مەجنوون و فەرهاد دوولایی بێ واتە لەیلا و شیرینیش بەشدارن لەم چیرۆکی ئەڤینییەدا، دەبینین مەسەلەی دڵداری یووسف و زولەیخا یەک لاییە، ژنەکە یا کچەکە گرفتاری یووسف بووە، بۆ یووسف دەبوو گیرۆدەی زولەیخا نەبێ چونکە لەناو تاقیکردنەوەی کردگاردا بوو، خودا بەپێغەمبەری خۆی هەڵیبژاردبوو و تووشی جوانێکی وای کردبوو هیچ نێرینەیێک نەتوانێ بەرگری لە خۆی بکا بەرامبەر بەم جوانە ئەفسانەییە، بۆیە ئەگەر بەڕاستیشی نەبووبێ دەبوو خۆی لەو کچە نزیک نەکاتەوە.

کەسایەتی شیعری خانی خۆی لە چوارچێوەی بیری قووڵی فەلسەفی ئامێز و قسە و بۆچوونی دانایانە دەردەخا، وەسفی سۆفیزم بۆ بەهێزکردنی وێنەی شیعری داهێنراو بەکاردێنێ، ئەم دیاردانە لە ئەدگاری هەموو قەسیدە و غەزەلەکانیدا دەردەکەون.

غەزەل و قەسیدە

بەشی هەرە زۆری بەرهەمی شیعری خانی وەکو هەموو شاعیرانی دیکەی کلاسیکی لەم بابەتەیە. لە ڕووی ڕوخسارەوە ئەم جۆرە شیعرە لە ژمارەی دێڕە شیعرەکانی ناوی زاراوەیی وەردەگرێ، هەموو غەزەلێک لە پێنج دێڕە شیعر پێکبێ تا دەگاتە هەژدە دێڕ شیعر غەزەلی پێدەڵێن، لە دوای ئەو قەسیدەی پێ دەڵێن. بێگومان هەر غەزەل و قەسیدەیێک لەسەر کێشێکی عەرووزی دەبێ، لە قافیەشدا یەکێتیی قافیە دەبێ.

لە شیعرێکیدا خانی دەڵێ:

ئەی ئایینەئێ دل ب جەمالا تە موجەللا
سەد سەفحە ب یەک زەڕڕە ژ نوور تە موتەللا
ئینسان ژ تە بو عالەمێ کوبرا کریە نوسخە
لەو موزفیەکێ ژ تو دکێی عەرشی موعەللا
وەحدەت ب حبێ کیسرەتێ ئەعیانێ مەزاهیر
هەر سەد سیفەتان دکەتن کەشف و تەجەللا
لەو (مختلف القول) و عەمەل بوونە خەلائیق
کافر ژ سەنەم بوونە ب ناڤێ تە تەسەللا
سیرِرِا خوە نیهانی تەکودا (ئەحمەدی خانی)
ئەز غەیری بەری شود ب تو ئاوەر دتەوەللا

لەم شیعرەدا خانی ڕوو دەکاتە دڵ و موناجات لەگەڵ ناوەرۆکیدا دەکا، ئەو ناوەرۆکەی لە ئاوێنەدا ڕەنگی دەبینێ، لەبەر ئەوەیە وەکو بڵێی لەگەڵ ئاوێنەکەدا قسە دەکا، بۆیە بەئاوێنەی دڵ ناوی دەبا چونکە ئەوەی لەناو دڵ دایە وێنەکە پیشانی دەدا.

ئەستووری بۆچوونی خانی کە ئاوڕدانەوەیێکی سۆفیزمی تێدایە لە هەندێ لە بیروڕاکانی شێخ محیەدینی کوڕی عەرەبی (١١٦٣ - ١٢٤٠م) دەکا، چونکە ئەو سۆفییە گەورەیە بت پەرست بەمولحید حسێب ناکا، ئەو لەو باوەڕەدایە بت پەرست لە شێوەی بتەکەیدا وێنەی نادیاری کردگار دەبینێ.

لە غەزەلێکی تریدا خانی دەڵێ:

سەیدێ چەنگالا سەرێ زولفا شەها شەهبازم ئەز
مەستێ جانا عیشوە یا شەهنازێ نازک نازم ئەز
ڕەمز و ئیعجازێ د خووبان بێ عیبادەت سەح دکم
مورشیدێ کامیل ئەزم ئیرۆکە ساحێب ڕازم ئەز
بەیزەیا ئەز تێ عەبەس بوو، ئاشیانا من قەفەس
گەرچی دل پڕ من هەوەس بوو بێ پەڕ و پەروازم ئەز
ڤێ حەیاتا عیبرەتێ چ بکم بەقا نینن ژ بۆ
لەو شەهیدێ غەمزەیا وێ دلبەرا تەننازم ئەز
دەردمەندەک من دڤێتن هەم نەفەس بت (خانی)یا
کو مە هەمدەستەک هەبیتن سازێ خوەش ئاوازم ئەز

لەم شیعرەدا خانی سیفەتی ئادەمزادی تەواو و بێ کەموکوڕی (سوپەرمان) لەخۆیدا کۆدەکاتەوە.

شاعیر شای دڵدارانە، سەرخۆشی نازی دلبەرە، دانای بێ هاوتایە، هەر ئەوە لە ڕەمز و ئیعجازی جوانان دەگا. بەڵام ئەمە هەمووی بێ سوودە، مەڵبەندی ژیانی بەندیخانەیە، بێ پەڕ و باڵە، ژیان وەفای بۆ کەس نییە بۆیە شەهیدی غەمزەی شۆخی جادووگەرە. گەورەیی شاعیر خەیاڵە چونکە خۆی لە خۆی دەگا و خەڵکێکی کەمیش تێی دەگەن واقیعەکە پێچەوانەیە، تێ نەگەیشتن باوە و بووە بەدەستووری ئاسایی کۆمەڵ. شاعیر لە غەمخۆرێک دەگەڕێ وەکو خۆی بێ، ئەگەر ئەو هاودەمە هەبێ سوودی بۆ خۆی دەبێ، چونکە خانی گەورەیە و مۆسیقاییێکی خۆش ئاوازە.

چوار خشتەکی

خانی لە دیوانی شیعری خۆیدا بابەتی چواخشتەکی فرە بەکارهێناوە، ئەو چوار خشتەکییانەی لەم ماوەیەدا هەڵیان دەبژێرین لە کۆمەڵێک بەند (کوپلە) پێکهاتوون. هەر بەندی چوار نیوە دێڕ شیعرە، بەندی یەکەم لە هەموو شیعرەکاندا لە ڕووی قافیەوە لەسەر (ا ب ا ب) دامەزراوە، کەچی هەموو بەندەکانی دیکە لەسەر (ا ا ا ب) دامەزراون.

نموونەی چوارخشتەکییەکانی خانی ئەمانەی لای خوارەوەن:

١- لە چوارخشتەکییێکیدا شاعیر دەڵی:

هەڕۆ سەد جار ژ ئولفا وێ
دبم کەیفێ ل مەیخانێ
ڤەبیر من تێت زولفاوێ
دنالم ئەز ژ هیجرانێ

ژ سەهما عەقرەب و ماران
دنالم ئەز گەلی یاران
ژ چەهڤان خون دچت باران
وەکی ئەو تێنە لێکدانێ

وەکی ئەو تێنە سەر خالان
ببین نوقتە ئو دالان
بنەفش و تەرح و ئالالان
د سەردا ماهێ تابانێ

د سەردا ئەو مەها ئەنوەر
ژ ڕەیحان سونبولاندا سەر
کرم سەوداو و هەم ئەبتەر
ژ من دل بر ب تالانێ

ژ من دل بر کو ڤێ جارێ
کو من دی قامەتا یارێ
وەکی سەلوێ ل جۆبارێ
ڤەمەشیا هاتە ئەیوانێ

ڤەمەشیایا سیفەت حووری
ژ ڕەنگێ سۆر گولا ژووری
ڕوحا شیرین تکەم گووری
ژ بۆ خالێ ئو نیشانێ

ژ وان خالان تەجەللێدا
عەتارید بو د برجێدا
دلێ من کێزمەیەک لێدا
بەشیر ئەو هاتە مەیدانی

بەشیر ئەو هات پری پەیکەر
شەقێ ماها تژی ئەنوەر
ل من دا باتینی خەنجەر
دنالم ئەز ژ ئێسانێ

ژ وی دەربێ ئێ گێژم ئەز
شبێ بولبول دبێژم ئەز
ژ چەهڤان خون دڕێژم ئەز
وەکی تاڤێت ب بارانێ

ژ چەهڤان خون دبارینم
ژ عیشقا تە ئەزێ دینم
شبی فەرهاد و جنوینم
دبێم: لەیلا گەلۆ کانێ

کو عاشق وێ دەنالیتن
شەق و ڕۆژان دگالیتن
ژ چەهڤان خون دمالیتن
مەجالە بێتە زۆزانێ

مەجالێ مە نکر کارەک
ل سورمە وێ هەبوو مارەک
ڤرێکەم ئایەتێ جارەک
دگەل بایێ شەبستانێ

دگەل بایێ سەحەر خێزێ
ببیژ عومبەرا مێزێ
تەعاشق کوشت بەڤێ رێزێ
بکە لوتفی ئو ئیحسانێ

کو من دیبو ل سەربانی
دبێژیت (ئەحمەدی خانی)
بدە ڕووحێ دگەل گیانی
دبێژم ئەز: بگر هانێ!

ئەم شیعرەی خانی وەسفێکی ڕووکەشی سادەی ئەدەبی ڕۆژهەڵاتییە، لە ئەدەبی میللییەوە نزیکە، شاعیر لەم بابەتە شیعرەی هەیە، پیاو ئەگەر سەرنجێکی سەرپێیی ئەم بابەتە شیعرانەی خانی بدا، بەئاشکرا بۆی دەردەکەوێ کە کاریگەری شیعری فەقێ تەیران پێیەوە دیارە.

شاعیر ئەندامە جوانەکانی دلبەری بەهەندێ لە دیاردەکانی سروشت چواندووە. زولف و ڕوومەت خاڵی لەش و دەموچاوی خۆشەویست بوون بەدووپشک و مار و مانگی چواردە و ئەستێرە و بنەوشە و هەڵاڵە و سونبول و ڕەیحانی بەهار. خاڵ دەموچاو و لەشی دلبەری ڕازاندۆتەوە وەک ئەو ئەستێرانەی ئاسمانیان ئارایش کردووە.

لەشی یار نەرم و نۆڵ و نیانە بەڵام هەمیشە تیر و شیری بەدەستەوەیە، ئەگەر ئەو چەکانە بەڕاستیش نەبن برۆ و برژانگ و نیگا بن لە ئەنجامدا لەگەڵ تیر و شیری بەڕاستی یەکتری دەگرنەوە، یاری خانی دەبێتە یەکێک لەو ئەمازۆنە جوانانەی ڕۆمانی کۆن کە هەمیشە تیر و کەوانیان بەدەستەوە بوو.

یاری خانی بەهێزە، بەڵام خۆی هەروەک ئەو بلبلە بێ دەسەڵاتەیە کە لە ناڵین ناکەوێ، فرمێسکی بەڕەنگ سوورە، بەسەنگ تاوە بارانە. لە ئەنجامدا شاعیر لە جوانی ئەو یارە شێت دەبێ.

خانی دوایی بەشیعرەکەی دێنی بەڕەنگێک کردەوەی کوردانەیە: بەکۆلانێکدا تێدەپەڕێ، لە سەربان چاوی بەنازەنینێک دەکەوێ، ئیتر بەزمانی یارەوە دەڵێ: دڵ و گیانت بدە بەمن، ئەویش لە وەرامدا دەڵێ: فەرموو پێشکێشت بێ!

٢- لە چوار خشتەکییێکی دیکەیدا دەڵێ:

ئەز چوومە باغێ سۆر گولان

وەقتێ سەحەر گاهێ ب خەف
من دی سەدایا بولبولان
داگرتبوون هەر چار تەرەف

سەوتا هەزار و قومرییان
دەنگێ ڕەباب و موغنییان
تەشبیهی بەزما بەنگیان
هەڤ دەنگی هەڤ بوون چەنک و دەف

مانەندێ مەست و سەرخوەشان
ئەز چوومە بەزما مەهوەشان
ئەبروو کەمان و چاڤ ڕەشان
جەرگ و دڵی من کر هەدەف

پەیکان د جەرگێ دلبەرێ
تەن بوویە سندووقا بەرێ
سەددەق ژ حوسنا ڤێ پەرێ
هێژا ل من کر کەرب و گەف

هێژا ل من بوو کەرب و کین
زاهیر غەزەب باتین کەنین
لێ غەمزەیەک دا من نهین
عەقلێ مە دیسان کر تەلەف

دیسان حەبیبا چاڤ بەلەک
ئیحسان د گەل من کر گەلەک
لەورا د گەل زولفێن هەلەک
ئالۆز مە بیتن قشت و لەف

خەمریی و قشت و زولف و خال
هەمیان ل سەر ڕوخسارێ ئال
دیگەر هەبوون جەنگ و جیدال
لێک ئالیا بوون سەف ب سەف

سەف سەف مە دی وێ کریە جەنگ

هندەک حەبەش هندەک فرەنگ
فێکرا براندن وەک خەدەنگ
دیگەر هەبوون وان لاف و لەف
دیگەر هەبوون دەعوا و شەڕ
دەربوون ل من تیپا تەتەر
ژێک راکرن قەلب و جەگەر
ڕهتن ژ دل خوونا ب کەف
ڕهتن ژ دل خوونا دلان
شەهمارە زولفێن سەر ملان
بێ ڕەحم و مەستا قاتیلان
مەی خوار ژ فینجانا سەدەف
وان مەی خوەران ئەبتەر کرین
بێ قووەت و ڕەنگ زەر کرین
وەڵڵا ژ دل کەرکەر کرین
(خانی) بەسە ئاه و ئەسەف

ئەم شیعرەی خانی گۆرانییێکی خۆش ئاوازە، وشەی جوان، تەعبیری ڕەوان، مانای ڕووکەش لەگەڵ بزووتنەوەی ترپەی پێ و لەرزینی لەشی ناسکی فریشتە و پەرییانی بەهەشت چەرخ و فەلەک دێننە سەما ، گەردوون هەمووی لەژیان دایە.

خانی بەیانی لەگەڵ دوا هەناسەی شەو دەچێتە ناو باغی «سۆرگوڵان» ، مێرگ و میرغوزاری نەخشێنراو بەگوڵی سوور و نازدارانی کوڵم سوور، ئەم هەموو سوورانە مایەی سروشتن، بلبل هەزار و قومرییان دەخوێنن و ئاواز دەپژێنن. خانی وەکو سەرخۆش ڕوودەکاتە کۆڕی سیاچەمانە و ئەبرۆ کەمانان. تیپ تیپ دلبەرانی حەبەشی و فرەنگ و تەتەر لە نازەنینانی ئەسمەری حەبەشی و چاوکاڵانی ئەوروپایی و حۆریانی قازان و سەمەرقەند تێکەڵ یەکتری بوون بۆ ئەوەی ژیان ببەخشنە هەرچی لەسەر ڕووی زەویدا هەیە.

٣- لەم چوار خشتەکییەدا خانی خەریکی بەهارە، چونکە بەهار ئیلهامی گەلێ لە بەرهەمە شیعرییەکانیەتی، جا ئەگەر لە بەرهاردا خۆشەویستەکەی بدۆزێتەوە دەبێ پایەی ئەو بەهارە چەندە بڵند و بە بەها بێ لەناو دڵ و دەروونی شاعیردا.

لە چوارخشتەکییەکەدا خانی دەڵی:

دلۆ ڕابە خوە دڵ خوەش کە
هلۆ دا بچینە سەیرانێ

جارەک بەسە خوە بێ وەج کە
بچین سەیرا گوڵستانێ
گوڵستان وەکی سۆرگول تێ
چیمەن میسلاکو سونبول تێ
هەزار بولبول ب غولغول تێ
د فەسلا ماهێ نیسانێ
د فەسلا جادەئێ نیسان
مە دیبوو دلبەرەک دیسان
ب دل مەشعەل چرا ئیسان
مەجان دا وەکی پەروانێ
مەجان دا دلبەرەک سادە
شۆخ و لەتیف و بەگزادە
ژ قەیدان کرد مە ئازادە
نیهان خوەندیمە دیوانێ
نیهانی خەلوەتەک دا من
ژ لەعلان شەربەتەک دا من
گوهـ بدن نوکتەیەک دا من
کرم بەندە د فەرمانێ
ژ فەرمانێ کو سادیق بت
ئو ناخوازی مونافیق بت
دڤی هەردەم موافیق بت
وەکی شێخێ د سەنعانێ
وەکی شێخێ دێ هادیر بت
ل فەرمانێ کو نازیر بت
ب ئەمرێ دۆستێ کافر بت
د سۆژت سوحفێ قورئانێ
د سۆژم سوحفێ مەکتووبە
ب ئەمرێ یار و مەحبووبە

دەما دل دم ب مەتلووبە
د دم ئەز دین و ئیمانێ
ئەگەر دلبەر مەجازی بت
ژ ڕەنگێ لەبسێ خازی بت
بلا سۆفییێ ڕازی بت
ب مینە ئەو د هورمانێ
بنێ سۆفی قەوی دینە
وەکی خەففاشێ مسکینە
ل نێک وی ڕۆژ تو ڕەنگ نینە
خوە ناسپێرت ژ ئیمانێ
دلێ وی کۆرە ئەعمایە
ژ وەسلێ دووریێ دا مایە
ل بەر وی دەرگە دادایە
نەهشتە بێتە دیوانێ
ئەزم سەرخوەش ژ وی جامی
ئەزم سەودا نێڤ عامی
ئەزم عەنقا کەتم دامی
ب زولفا سەر ل خال دانێ
ب زولفان هاتە سەرخالان
ب نەفشا تیتەک و ئالان
دلۆ جانی مە عەبدالان
دبت دیسا د تالانێ
د تالانێ کو سەد سەرچوون
هەزاران گەنجێ جەهوەر چوون
دلێ سەد پارە کەرکەر چوون
تو (خانی) بەس کە ئەفغانێ

خانی لە گەشتی بەهار و مانگی نیساندا تووشی دلبەرێک دەبێ، بەشێوەیێک دەیەوێ لێی نزیک ببیتەوە، وەکو ئەو دڵدارییەی فەقێ تەیرانی لە کچی گاوور نزیک کردەوە. فەقێ لە ئایین وەرگەڕا و چووە

سەر ئایینی کچە گاوورە خۆشەویستەکەی. ئەم بەسەرهاتە لە ئەدەبی ئیسلامەوی نەتەوە موسڵمانەکان بووە بەسەرچاوەیێکی گرنگ گەلێ بەرهەمی ئەدەبی سۆفیزمی خستۆتە ناوەوە. نویشکی ئەم بەسەرهاتە ئەوەیە عاشیق وێنەی کردگار لە «مەعشووقە»دا دەبینێ، ئەم دیاردەیە لە ئەدەبدا لە قالبی مەتریالی (ماددە) چۆتە دەرەوە و حاڵەتێکی گیانی وەرگرتووە، بۆ خانی زۆر ئاساییە ناوی فەقێ تەیران بێنی و پێڕەوی بۆچوونەکانی بکا، چونکە بەشانازییەوە ناوی فەقێی تەیران و مەلای جزیری و عەلی هەریری لە «مەم و زین»دا دەبا.

تەرجیع بەند

تەرجیع بەند لە ئەدەبی کلاسیکی کوردیدا هەیە، ڕەنگە ئەم تەرجیع بەندەی خانی بەتەواوی تەعریفی ئەو هونەرەی بۆ نەگونجێ، بەڵام لەبەر ئەوەی لە هەموو شتێکیدا لە تەرجیع بەند دەکا تەنیا ژمارەی دێڕە شیعرەکان نەبێ بۆیە لە خانەی تەرجیع بەندمان دانا.

ئەم تەرجیع بەندەی خانی لە حەوت بەند (کوپلە) پێک هاتووە، هەر بەندەی شەش نیوە دێڕ شیعرە. لەم شەش نیوە دێڕ شیعرە چوار نیوە دێڕ شیعری هەر بەندێک لە شێوەی شیعری چوارین دایە، لەسەر یەک قافیەیە (ا ا ا ا)، دوو نیوە دێڕ شیعری بەندەکەش یەک قافیەی هەیە (ا ا)، لە هەموو بەندەکاندا ئەم دوو نیوە دێڕە وەکو خۆیان دووبارە دەبنەوە. دوو نیوە دێڕی شیعرەکە ئەمەیە:

گەر بزانم ئەز د حەشرێ دا نەبینم دلبەرێ
جەننەتێ دێ چ پێ کەم پێوەر بکم خاکستەرێ

لێرەدا پێویستە ئاگاداری ئەوەبین تەنیا هەر شەش نیوە دێڕ شیعری کوپلەی یەکەم لەسەر یەک قافیەیە (ا ا ا ا ا ا)، واتە لەسەر قافیەی ئەو دوو نیوە دێڕەی دووبارە دەبنەوە.

خانی لە تەرجیع بەندەکەیدا دەڵێ:

ئەی دریغا مامە تەنها ئەز ژ شەمسا خاوەری
خان و مان تێک بوونە زولمەت پاشی وێ دێم ئەنوەری
پاشی لێڤێد وێ ڤەناخوم موتلەق ئاڤا کەوسەری
بێ قەرارم شبە زیبەق بێ ئەوی سیمەن پەری
گەر بزانم ئەز د حەشرێ دا نەبینم دلبەرێ
جەننەتێ دێ چ پێ کەم پێوەر بکم خاکستەرێ
سەد موخابن چوو ژ بال من ئەو حەبیبا چاڤ بەلەک
ئاه و ئەفغانێ د من دائیم د چوون چەرخا فەلەک
وێ ژ فریادێ د من عاجیر د بوون ئینس و مەلەک
مام د قەیدا داغ و دەردان پاش وان زولفێ د هەلەک

گەر بزانم ئەز د حەشرێ دا نەبینم دلبەرێ
جەننەتێ دێ چ پێ کەم پێوەر بکم خاکستەرێ
هیجرەتا یارێ بهارتم شوبهی فندا شوعلەدار
کەتمە حالێ ئیغتیراقێ ژ ئیحتیراقێ بوومە نار
ئەز وجوودەک بێ وجوودم سۆهتم تێکدا بووم غوبار
من ئەڤێ دونیا ب جارەک پاشی وان چاڤێد خومار
گەر بزانم ئەز د حەشرێ دا نەبینم دلبەرێ
جەننەتێ دێ چ پێ کەم پێ وەربکم خاکستەرێ
گەر د حینا ئەز وەفات بم بێتە سەر من عزرەئیل
موژدەیا خولدێ د وێ گاڤێ بدەت من جیرەئیل
خزرێ فەرەخ بێ ژ من ڕابت دوێ ڕێ دا دەلیل
دی ببێژم من نەڤێتن خولد و کەوسەر سەلسەبیل
گەر بزانم ئەز د حەشرێ دا نەبینم دلبەرێ
جەننەتێ دێ چ پێ کەم، پێوەر بکم خاکستەرێ
چەرخێ کەچێ ڕەفتارە و بلا کو ئەز حەیران کرم
سەر ب گەردان بووم ئەز، وەلێکن زێدە سەرگەردان کرم
بێ دل و عەقل و هەوەس جارەک کو بێ ئیزعان کرم
پاش کو دێ بێ مروەتێ ئەڤ ڕەنگە ئەز تالان کرم
گەر بزانم ئەز د حەشرێ دا نەبینم دلبەرێ
جەننەتێ دێ چ پێ کەم، پێوەر بکم خاکستەرێ
زینهارە ئەی دۆستان وەقتێ دکم ئەز هیجرەتێ
ڤان دو میسراعان کیتابەت ل بەرگێ کاغەتێ
دا د دەستێ من دا سەنەد بیتن د حینا حەزرەتێ
عەرز و حالا من ئەڤ بیتن مەزموون د حینا ڕوئیەتێ
گەر بزانم ئەز د حەشرێ دا نەبینم دلبەرێ
جەننەتێ دێ چ پێ کەم پێوەر بکم خاکستەرێ
(خانی)یا! ئەڤ هزرە گۆتی خەتەئو ناسەواب
چەند ژ تە سادیر ب بن ئەی بێ ئەدەب ئەی بێ حیجاب

ئەڤ قەزایا بارییە، پێ ڕازی ببە ئەی مال خراب
بەلکی بێتە مووجیبێ ناری ژ بۆتە ئەڤ جەواب
گەر بزانم ئەز د حەشرێ دا نەبینم دلبەرێ
جەننەتێ دێ چ پێ کەم پێوەر بکم خاکستەرێ

لەم شیعرەدا خانی لە هەڵوێستی خۆی دەدوێ لەو کاتەی لە یاری دوور دەکەوێتەوە، لێرەدا لەلاییێک لە پەرێشانی خۆی دەدوێ کە گەیشتۆتە پلەییێک شێت و شەیدا بووە، لەلاییێکی ترەوە باس لە جوانی خۆشەویست دەکا: خان و مانە، چاو خومارە، چاو بەڵەکە، لێوی ئاوی کەوسەر دەپژێنێ.

مەبەسی شاعیر لەم پارچە شیعرەدا ئەوەیە بڵێ، ئەو یارەی خۆشی دەوێ بووە بە«موتلەق» ، بەبێ ئەو نازی، بەهەشت و کەوسەریشی دەست بکەوێ ئەمانە جێی ئەو یارە نازدارە ناگرنەوە و پێویستی پێیان نییە.

موستەزاد

موستەزاد بابەتێکە لە شیعری کلاسیکی کوردیدا، هەر دێڕە شیعرێکی لە دوو نیوە دێڕ شیعر پێکهاتووە، لەسەر کێشی عەرووز دەهۆنرێتەوە. نیوە دێڕی یەکەم درێژە، واتە تەفعیلەی زۆرە، نیوە دێڕی دووەم کورتە، واتە تەفعیلەی کەمە. لە خوێندنەوەدا وا دەکەوێتە بەرچاو وەکو نیوە دێڕە کورتەکە وەرامی نیوە دێڕە درێژەکە بێ. لە بابەت قافیەوە دێڕە درێژەکان لەسەر یەک قافیە دەبن و دێڕە کورتەکان لەسەر قافیەییێکی دیکە.

ئەم موستەزادەی خانی لە ڕووی هونەرییەوە خاسیەتی تایبەتی خۆی هەیە. شیعرەکە لەسەر بنچینەی کوپلە دامەزراوە، هەمووی بریتییە لە شەش کوپلە، هەر یەکەی چوار نیوە دێڕ شیعرە، دوو نیوە دێڕی درێژە و دوو نیوە دێڕی کورتە، وەکو چوارین دەکەوێتە بەرچاو. بەم پێیە کوپلەی یەکەم قافیەی بەم جۆرەیە (اب اب)، بەڵام پێنج کوپلەکەی دیکە دوو نیوە دێڕی یەکەم یەک قافیەیە، دوو نیوە دێڕی دووەم لەگەڵ دوو نیوە دێڕی کوپلەی یەکەم یەکتری دەگرنەوە. هەموو کوپلەکانی شیعرەکە، تەنیا کوپلەی یەکەم نەبێ قافیەیان بەم جۆرەیە (ا ا ج د).

لە موستەزادەکەیدا خانی دەڵێ:

ئەز چوومە دەرێ مەیکەدەئێ سوبحەیەکێ زوو
من دی یەکا ئەسمەر
قامەت ب میسال دارێ د شمشادێ دو گێسوو
مانەندێ دو ئەژدەر

***

ماهێ موتەرەققیب مەیکەدە وو مەزهەرێ ئیعجاز
جارەک ب دو سەد ناز